

Соловей

Ганс Крістіан Андерсен

Переклад Оксани Іваненко

У Китаї, — ти, звичайно, це знаєш, — імператор — китаєць і всі навколо нього також китайці.

Це було вже багато років тому, але саме через те і варто послухати цю історію, інакше її можуть забути.

Палац імператора був найрозкішнішим у світі, весь зроблений з тонкого фарфору, дуже коштовного, але такого ламкого, що до нього страшно було доторкнутися і з ним треба було поводитися дуже обережно.

У саду росли найчудовіші квіти, і на найкращих з них висіли срібні дзвіночки; вони дзвеніли, щоб не можна було пройти повз них, не помітивши квітів. Так усе було тонко продумано в саду імператора.

Він тягся так далеко, що сам садівник не знав, де йому край. Коли йшли все далі й далі садом, то потрапляли до чудового лісу з високими деревами і глибокими озерами. Ліс спускався аж до самого моря, синього і глибокого; великі кораблі могли пропливати під його вітами, і там жив соловей.

Він так солодко співав, що навіть бідний, обтяжений турботами рибалка, коли вночі випливав закидати свої сіті, зупинявся і слухав.

— О! Як гарно! — казав він, але мусив робити своє діло і забував про пташку. Проте, коли наступного вечора соловей знову починав співати, рибалка казав те саме: "Ах! Як це гарно!"

З усіх країн світу приїздили мандрівники до імператорової столиці і дивувалися з міста, палацу і саду. Та, почувши солов'я, всі казали: "Все-таки це — найкраще!"

Мандрівники, повернувшись додому, розповідали про нього, а вчені писали багато книжок про місто, палац і сад — і про солов'я вони теж не забували: його вони ставили найвище, а ті, хто вмів писати вірші, складали найчудовіші вірші про солов'я в лісі над глибоким морем.

Книжки розходилися по всьому світу, і деякі з них дійшли якось і до імператора. Він сидів на своєму золотому троні, читав і читав, кожную мить похитуючи головою, бо йому приємно було читати прекрасний опис його міста, палацу й саду. "Та соловей — все ж таки найкраще", — було написано в книжці.

— Що таке? — сказав імператор. — Соловей!.. Я зовсім не знаю. Невже в моїй державі і навіть у моєму саду є така пташка? Я ніколи не чув про це. Доводиться вперше дізнаватися про неї з книжки!

І він покликав свого камергера. Камергер був такий поважний, що коли хтось нижчий чином розмовляв з ним або наважувався спитати що-небудь, він нічого не відповідав, крім "п", що, як відомо, нічого не означає.

— Виявляється, у нас тут живе надзвичайна пташка, яка зветься "соловей", —

сказав імператор. — Кажуть, що вона — найкраща у моїй великій державі. Чому мені про неї ніколи не доповідали?

— Я досі не чув її імені, — промовив камергер, — її ніколи не представляли при дворі.

— Я хочу, щоб вона сьогодні ж увечері була в палаці і співала мені, — сказав імператор. — Весь світ знає про те, що є в мене, тільки я один не знаю.

— Я не чув раніше її імені, — повторив камергер, — але я її шукатиму, я її знайду!

Та де ж її шукати? Камергер бігав усіма сходами згори вниз, усіма залами та коридорами, але ніхто, кого він бачив, не чув ані словечка про солов'я. Камергер прибіг назад до імператора і сказав, що, напевне, той, хто написав книжку, вигадав байку.

— Ваша імператорська величність не може собі навіть уявити, що пишуть у книжках. Це все вигадки, чорна магія, ніякого солов'я в нас нема.

— Але ж книжку, яку я читав, — сказав імператор, — прислав мені всевладний імператор Японії, і в ній не може бути ніякої неправди! Я хочу почути солов'я. Він мусить бути сьогодні тут. Він матиме мою найбільшу милість. Якщо його не буде, після вечері я накажу вишмагати весь двір!

— Тзінг-пе! — сказав камергер і знову оббігав усі сходи згори вниз через усі зали та коридори; половина придворних бігали за ним, бо вони зовсім не хотіли, щоб їх шмагали. У всіх було одне питання — про солов'я, що про нього знав цілий світ, але ніхто не знав при дворі.

Нарешті зустріли вони на кухні бідну маленьку дівчинку. Вона сказала:

— О Боже!.. Я добре знаю солов'я! О! Як він уміє співати! Мені дозволено щовечора відносити моїй бідній хворій матері недоїдки від обіду. Вона живе внизу, на березі моря, і коли я повертаюся назад, я спочиваю в лісі і там слухаю співи солов'я. У мене виступають сльози на очах, і стає так хороше, ніби мене цілує мама.

— Маленька куховарочко! — сказав камергер. — Я дам тобі постійне місце на кухні і дозволю дивитися, як імператор обідає, якщо ти проведеш нас до солов'я... Сьогодні ввечері йому наказано співати!

І ось вони вирушили до лісу, де завжди співав соловей, і півдвору пішло за ними.

Коли вже пройшли півдороги, замукала корова.

— О! — сказали молоді придворні. — Ось він! Яка надзвичайна сила в такій маленькій тварині! Але, звичайно, ми чули його раніше!

— Ні, це корови мукають, — пояснила дівчинка, — ми ще далеко від того місця.

Потім заквакали жаби в болоті.

— Чудово! — зауважив придворний бонза. — Я вже чув його, він дзвенить, як маленькі церковні дзвоники.

— Ні, то жаби! — заперечила дівчинка. — Але, я гадаю, ми скоро його почуємо.

Тоді заспівав соловей.

— Ось він! — скрикнула дівчинка. — Слухайте! Слухайте! Ось він сидить. — І вона показала на маленьку сіреньку пташку на гілці.

— Чи це можливо? — промовив камергер. — Я ніколи не уявляв його собі таким!

Який у нього простий вигляд! Може, він втратив свої барви, бо побачив перед собою стількох знатних людей?!

— Соловейку! — голосно гукнула маленька куховарка. — Наш милостивий імператор бажає, щоб ти йому проспівав.

— З великою втіхою і насолодою! — відповів соловей і заспівав, бо співати для нього було завжди втіхою.

— Дзвенить, як скляні дзвіночки, — сказав камергер. — Подивіться на це маленьке горлечко, як воно працює. Дивно, що ми раніше його не чули. Він матиме великий успіх при дворі.

— Може, ще поспівати імператорові? — спитав соловей. Він думав, що імператор теж тут.

— Мій прекрасний маленький соловейку, — сказав камергер. — Я маю щастя запросити вас сьогодні ввечері на двірцеве свято, де ви зачаруєте його імператорську милість своїми принадними співами.

— Найкраще мене слухати в зеленому лісі, — мовив соловей; але полетів з ними, коли почув, що цього бажає імператор.

У палаці все було розкішно прибрано. Фарфорові стіни й підлога виблискували у світлі багатьох тисяч золотих ламп; у коридорах поставили найрозкішніші квіти, що вміли дзвеніти. Від біганини та протягів усі дзвіночки дзвеніли так, що не можна було почути жодного слова.

Посередині великого залу, де сидів імператор, поставили золоту колонку, на якій мав сидіти соловей! Цілий двір зібрався сюди, і навіть маленька дівчинка мала дозвіл стояти за дверима, бо їй тепер дано було титул "дійсної придворної куховарки".

Усі були в найкращих вбраннях, і всі дивилися на маленьку сіреньку пташку, до якої імператор похитував головою.

Соловей співав так чудово, що в імператора на очах виступили сльози і покотилися по обличчю. Тоді соловей заспівав ще чарівніше, аж серце стискалось від його пісні.

Імператор був такий задоволений, що наказав дати соловейкові носити на шиї свій золотий черевик, але соловей тільки подякував: він уже мав досить нагороди.

— Я бачив сльози на очах імператора, це мій найкращий скарб. Мене вже достатньо нагородили!

І він знову заспівав своїм солодким чудовим голосом.

— Це наймиліше кокетство, яке я тільки знаю, — казали дами навколо і набрали води в рот, щоб у горлі переливалось, коли до них хто заговорить. Вони уявили себе також солов'ями. Навіть лакеї і покоївки заявили, що вони дуже задоволені, а це ж багато значить. Відомо, що найважче догодити саме їм.

Так, соловей мав великий успіх. Він мусив лишитися при дворі. Він мав власну клітку і право вилітати двічі вдень і один раз уночі. Разом з цим він одержав дванадцять слуг, які тримали шовкову стьожку, міцно прив'язану до його ноги. Через те він не мав ніякої втіхи від таких прогулянок.

Ціле місто говорило про надзвичайну пташку, і коли зустрічалось двоє, то перший

не міг сказати нічого іншого, крім "соло", а другий відповісти "вей". Вони зітхали і розуміли один одного.

Одинадцять крамарів назвали своїх синів на честь солов'я Солов'ями, але жоден з них не мав навіть натяку на голос.

Одного разу імператор одержав великий пакунок, на якому було написано: "Соловей".

— Ось маємо нову книгу про нашу знамениту пташку! — сказав імператор.

Але це була не книга, а коробка; в ній лежав маленький художній виріб — штучний соловей, схожий на живого, але весь обсипаний діамантами, рубінами та сапфірами.

Коли заводили штучну пташку, вона могла співати одну з мелодій, яку співав справжній соловей, при чому вона водила хвостиком вгору та вниз і виблискувала сріблом та золотом. На шиї висіла маленька стьожка, на якій було написано: "Соловей імператора японського жалюгідний у порівнянні з солов'єм імператора китайського".

— Чудово! — казали всі, а той, хто приніс пташку, одержав відразу титул "імператорського головного постачальника солов'їв".

— Тепер нехай вони заспівають удвох, послухаємо, який це буде дует!

Вони мусили співати разом, але добре не виходило, бо справжній соловей співав по-своєму, а штучна пташка збивалася на вальси.

— Це не її провина, — сказав капельмейстер, — окремо вона бездоганно тримає такт і співає цілком за моєю школою.

Тоді штучна пташка мусила проспівати одна. Вона мала такий же успіх, як і справжня, але штучна виглядала набагато миліше: вона блищала, як браслет або брошка.

Тридцять три рази проспівала вона одну й ту ж мелодію і не заморилася, її прослухали б охоче ще раз, але імператор висловив бажання, щоб живий соловей теж проспівав що-небудь.

Але де ж він подівся? Ніхто не помітив, як він вилетів у відчинене вікно до своїх зелених лісів.

— Що це значить? — здивувався імператор. Усі придворні ляли солов'я і називали його дуже невдячною тварюкою. "Але ж краща пташка залишилась у нас", — казали вони, і штучна пташка мусила заспівати, і це вже тридцять четвертий раз усі слухали ту саму арію. Проте вони ще не знали її напам'ять, бо арія була складна.

Придворний капельмейстер надзвичайно вихваляв пташку. Він навіть запевняв, що вона значно краща за солов'я не тільки своїми прикрасами та розкішними діамантами, але й здібностями.

— Тому що, бачите, панове, і головне, ваша імператорська величносте, ми не можемо передбачити, що саме заспіває справжній соловей, а в штучної пташки все заздалегідь відомо. Можна навіть пояснити, чому вона співає, можна розібрати її і показати всю будову всередині — плід людського розуму — як розташовані валики, як вони працюють і як ідуть один за одним.

— І ми тієї ж думки! — сказали всі, і капельмейстер дістав дозвіл наступної неділі

показувати пташку народові.

— Хай і народ також послухає! — наказав імператор.

Народ послухав і був такий задоволений, ніби аж сп'янів від чаю: а це ж зовсім по-китайськи! Всі казали "о!", підіймали вказівний палець угору і похитували при цьому головами.

А все ж таки бідні рибалки, що чули справжнього солов'я, казали:

— Звучить добре і схоже, але чогось не вистачає.

Справжнього солов'я оголосили вигнаним за межі держави.

Штучній пташці відвели місце на шовковій подушці біля самого ліжка імператора. Всі подарунки, одержані нею, золото і коштовні камені, лежали навколо, і пташка дістала титул "співця імператорського нічного столика" за рангом номер перший з лівого боку, бо імператор вважав за важливіший той бік, де серце, а серце навіть у імператорів також з лівого боку. А капельмейстер написав твір на двадцять п'ять томів про штучну пташку.

Це був такий учений і такий довгий твір з найважчих китайських слів, що всі запевняли, ніби прочитали його й зрозуміли, а то б їх оголосили дурними і висікли.

Так минув цілий рік. Імператор, весь двір і навіть весь народ знали напам'ять кожну ноту з пісні штучної пташки. Але саме через це тепер вона їм і подобалася найдужче. Вони могли самі їй підспівувати. Вуличні хлопчики співали: "Цві-цві-цві... Тьох-тьох-тьох-тьох", — і імператор співав так само.

О, це справді було чудово!

Та якось увечері, коли штучна пташка співала краще, ніж будь-коли, а імператор лежав у ліжку, слухаючи її, у неї щось зашипіло всередині — ш-ш-ш! Потім щось тріснуло — трррр! Усі коліщата закрутилися, і музика змовкла.

Імператор зіскочив умити з ліжка і наказав покликати свого придворного медика. Але чим той міг допомогти? Тоді послали по годинникаря, і після багатьох розпитувань та оглядів він трохи привів пташку до ладу, але сказав, що з нею треба обережно поводитися, бо валики стерлися, а вставити нові, щоб пташка співала, як колись, неможливо.

Це було велике горе! Тільки раз на рік заводили пташку, та й це було надто багато. Проте капельмейстер сказав коротку, але повну мудрованих слів промову і зазначив, що пташка така ж хороша, як і раніше; значить, усе було так само добре, як і раніше.

Минуло п'ять років, і країну спіткало справжнє велике горе. Імператор, якого всі любили, був хворий і, казали, мусив померти.

Уже був обраний новий імператор. Народ вийшов на вулицю і питав камергера, як почуває себе старий імператор.

— П..., — відповідав той і хитав головою.

Холодний і блідий лежав імператор у своєму великому розкішному ліжку. Весь двір думав, що він уже мертвий, і кожен поспішав привітати нового імператора. Лакеї вибігали поділитися новинами, покоївки, базікаючи, пили каву. Скрізь у залах і коридорах простелили килими, щоб не чути було жодного кроку, і тому було тихо, так

тихо!

Але імператор ще не був мертвий. Нерухомий і блідий лежав він у своєму розкішному ліжку з довгими оксамитовими завісами і важкими золотими китицями. Вгорі було відчинене вікно, і місяць світив на імператора й штучну пташку.

Бідний імператор ледве міг дихати, йому здавалося, ніби хтось сидів на його грудях. Він розплющив очі і побачив, що це — Смерть.

Вона одягла на себе золоту корону і в одній руці тримала імператорську золоту шаблю, а в другій — його пишний прапор. А навколо із складок великих оксамитових завіс визирали дивні голови — одні потворні, інші милі і ласкаві.

То були всі злі й добрі справи імператора, що дивилися на нього тепер, коли Смерть сиділа на його серці.

— Пам'ятаєш ти це? — шепотіли одне за одним.

— Пригадуєш ти це? — і вони розповідали йому так багато, що піт виступав у нього на чолі.

— Я не знав цього ніколи, — казав імператор. — Музики! Музики! Мого великого барабана! — кричав він. — Я не можу слухати, що вони кажуть!

Але вони вели далі, і Смерть кивала головою на все, що вони говорили.

— Музики! Музики! — кричав імператор. — Ти, маленька прекрасна золота пташко! Співай же, співай! Я тобі подарував стільки золота і коштовностей, я сам почепив тобі на шию мій золотий черевик, співай же, співай!

Але пташка мовчала, — не було нікого, хто б завів її, і тому вона не співала, а Смерть усе дивилася своїми великими порожніми очима; і було тихо, так жахливо тихо.

Біля вікна почувся раптом чудовий спів. Це співав маленький живий соловейко, що сидів на гілці. Він почув про біду імператора і прилетів сюди, щоб своїми співами пробудити надії, втішити його. І що більше він співав, то дедалі більше блідли привиди, кров текла швидше й швидше в ослаблomu тілі імператора, і навіть сама Смерть заслухалась і сказала:

— Співай ще, соловейку, співай!

— А ти віддаси мені за це розкішну золоту шаблю? Віддаси мені свій прапор? Віддаси імператорську корону?

І Смерть віддавала кожен скарб за одну пісню, а соловей усе співав та співав! Він співав про тихе кладовище, де ростуть білі троянди і де дихає пахощами бузок, де свіжу траву зрошують сльози тих, хто залишився жити. Сум за своїм садком охопив Смерть, і вона холодним білим туманом полинула крізь вікно.

— Дякую! Дякую! — промовив імператор. — О ти, небесна маленька пташко! Я добре знаю тебе! Тебе я вигнав зі своєї держави, а ти своїм співом відігнала від мого ліжка злі привиди, вигнала з мого серця навіть Смерть. Як мені нагородити тебе?

— Ти нагородив уже мене, — відповів соловей. — У тебе були сльози на очах, коли я співав тобі уперше: цього я не забуду ніколи. Сльози — ось найдорожча нагорода, від якої радіє серце співця. А зараз засни, і ти встанеш знову свіжим і здоровим. А я співатиму для тебе.

І він заспівав, а імператор поринув у солодкий сон... Який спокійний, цілющий був цей сон!

Сонце світило у вікно, коли він прокинувся міцним і здоровим. Ніхто зі слуг ще не повернувся, бо всі думали, що він помер, тільки соловей сидів біля нього і співав.

— Ти мусиш залишитись у мене назавжди, — сказав імператор. — Ти співатимеш, коли захочеш, а штучну пташку я розіб'ю на тисячу скалок.

— Не роби цього, — заперечив соловей. — Все, що вона могла зробити хорошего, вона зробила. Бережи її, як беріг досі. Я не можу жити в палаці, але дозволь мені прилітати, коли я сам захочу. Вечорами я сидітиму на гілці край твого вікна і співами розважатиму тебе й навіватиму нові думки. Я співатиму тобі про щасливих і про знедолених, співатиму про добре і зло, про все, що діється навколо і що приховується від твоїх очей. Маленька співоча пташка літає далеко навколо, скрізь: і до бідного рибалки, і під дах селянина, до всіх, хто далеко від тебе і твого двору. Я люблю твоє серце більше за твою корону. Я прилітатиму і співатиму тобі, але ти мусиш мені обіцяти одне.

— Усе! — сказав імператор і притиснув важку від золота шаблю до свого серця.

— Про одне прошу тебе. Нікому не розкажуй, що ти маєш маленьку пташку, яка розповідає тобі про все. Так буде краще!

І соловей полетів.

Слуги зайшли подивитися на мертвого імператора — зупинилися на порозі. А імператор сказав:

— Доброго ранку.